

Хохуля руська *Desmana moschata* L., 1758 в колекції Музею природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Юрій Ільюхін

*Музей природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(Харків, Україна); e-mail: iliyhinyra@gmail.com*

ІЛЮХІН, У. The Russian Desman, *Desmana moschata* L., in the Museum of Nature of Kharkiv V. N. Karazin National University. — The exhibition and scientific collection of the Museum of Nature currently contains 7 specimens of the Russian desman, *Desmana moschata*. Among them, 5 specimens were collected in former range of the extinct Siversky Donets population within Kharkiv and Luhansk Oblasts, and 2 more specimens were collected in Sumy, where a new population emerged in the Seim River. Regarding the time of the specimens' storage, the oldest of them dates back to 1828 and comes from Kharkiv Oblast, while the newest was collected in 2005 in Sumy Oblast. There is also a specimen collected in 1834 in Kharkiv city. The collection of this rare animal is kept in good condition and can be used for further research.

Вступ

Хохуля руська *Desmana moschata* Linnaeus, 1758 — реліктовий вид ссавців, що є найдавнішим сучасним видом у фауні Європи в цілому. Це єдиний існуючий в наш час представник роду *Desmana*, що належить до родини Кротових (Talpidae) з ряду Комахоїдних (Eulipothla) (Павлинов 2003). Хохуля є в Україні не тільки найдавнішим, але й найбільш уразливим видом ссавців, внесений до Червоної книги України (всі видання, включно з 2009 р.). За шкалою раритетності (Загороднюк 2008) це найбільш «титолований» охоронними категоріями вид ссавців зі складу теріофауни України.

Вид знаходиться під загрозою вимирання і в багатьох місцях вже зник. Тому важливим є кожний його колекційний зразок, який може бути дослідженим. Окрім того, цінність колекційних зразків полягає в тому, що вони дозволяють вивчати види та видові ознаки, не вилучаючи тварин із природи та (або) не турбуючи їх в природі.

Ця стаття присвячена опису колекції хохулі руської *Desmana moschata*, зразки якої представлені в експозиції та зберігаються у наукових фондах Музею природи Харківського університету (МПХУ). Скорочення, що прийнято у тексті: М — самець, S — стать не визначена, L — довжина тіла, Ca — довжина хвоста, Pl — довжина задньої лапки.

Загальна характеристика колекції

У колекції МПХУ зберігаються 7 зразків *Desmana moschata*. З них два зразки у вигляді опудал експонуються у залі ссавців, один зразок (також опудало) у Залі охорони природи, а чотири зразки (3 тушки та 1 вологий препарат) зберігаються у наукових фондах музею.

Експозиційна частина колекції

1. № 30, опудало, S, 1839 року зі Змієва (Харківська обл.). Експонується у залі охорони природи.

2. № 31, опудало, M, 1834 року, з Харкова (рис. 1 a).

3. № 32, опудало, M, 1828 року, с. Криничне, Балаклійський р-н, Харківська обл. (рис. 1 b). кол. Вл. Ковалевский. В журналі «Книга для записування приращеній по Зоологическому Кабинету» знахідка відмічена так:

«Январь 1828 годъ казеннокоштный студент Владимир Ковалевский подалъ въ кабинет два самца выхухолей из Харьковской губернии Змиевского уезда деревни Криничной, пойманы по Донцу вершами».

Частина колекції з наукових фондів

1. ІФ713, 2800, тушка без черепа, M, 8.06.1928 р. «с. Серебрянка Артемовский округ, оз. Гнилое, доб. у норы». Проміри: L = 220 мм, Са = 183 мм, РІ = 55 мм (рис. 2 a).

2. ІФ714, 2801, тушка без черепа, M, 14.06.1928 р. «с. Серебрянка Артемовский округ, оз. Зимовное, поймана в сети». Проміри: L = 220 мм, Са = 193 мм, РІ — 57 мм (рис. 2 b).

Коментар. Село Серебрянка та озера Зимовне і Гниле — це нині Серебрянське лісництво Кременського району, на межі між Донецькою і Луганською областями — само селище знаходиться на правому березі р. Сіверський Донець, у Донецькій області, а ці озера на її лівому березі у Луганській області. Саме тут з 1928 р. існувало хохулеве господарство, ліквідоване 1954 р., після чого вид з цих місць зник (огляд див.: Абеленцев *et al.* 1956; Загороднюк 2002).

3. M-749, тушка з черепом, M, жовтень? 2005 р., Сумська обл., Путивльський район, околиці сс. Волинцеве і Манухівка, leg. А. М. Малий, ргр. С. С. Міхнов.

4. Б/н, вологий препарат, S, 04.2006 р. Сумська обл., Путивльський район, околиці сс. Волинцеве і Манухівка, leg. А. М. Малий, ргр. О. І. Зіненко.



a



b

Рис. 1. Зразки хохулі з Харківщини: a — № 31 з Харкова 1834 р., b — № 32 зі «Змієвського уезда» (= Балаклейського району). 1828 р. Фото А. Лунячека.



a



b

Рис. 3. Зразки хохулі з Луганської обл. (1928 р.): a — № 2800, b — № 2801. Фото А. Лунячека.

Коментар. Села Волинцеве і Манухівка знаходяться на правому березі р. Сейм, на її протилежному березі — сс. Нові Вирки і Старі Вирки (Білопільський район). Саме з околиць с. Нові Вирки нещодавно описано хохулю (Цюпка, 2012).

Аналіз та обговорення

Хохуля руська (*Desmana moschata*) є вузьким ендеміком лісової і лісостепової зони Східної Європи і мешкає у водних біотопах басейнів річок Дніпра, Дону, Волги та Уралу. На Україні дніпровська популяція (Середнє Наддніпров'я) проіснувала до початку ХХ ст., донська популяція (басейн Сіверського Дінця) — до 1960-х років (Мішта & Мерзликін 2009).

Колекція хохулі в МПХУ має як історичну, так і наукову цінність. Між найстарішим і найновішим зразком хохулі, які зберігаються в МПХУ, лежить проміжок у 177 років. Перший з датованих зразків нашої колекції (мабуть найстаріший в Україні!) був здобутий ще у 1828 році у Зміївському повіті, другий у 1834 році у Харкові, коли хохуля була звичайним видом Харківщини і мешкала в ті часи навіть у самому місті.

Саме ці зразки вже вказувалися у наукових працях. Так, М. Селезньов у 1936 р., з посиланням на праці О. О. Мигуліна та М. М. Фадєєва, вказує на наявність у колекції МПХУ трьох зразків хохулі, з етикетками:

«Змиевской у., 1828», «Харків, 1834» та «Змиевской у., 1839».

В наш час лише один зразок хохуль (з Харкова 1834 р.) має давню етикетку, але вона зроблена, скоріш за все вже у другій половині ХХ століття. Два наступні датовані зразки хохулі колекції МПХУ вже 1928 року і походять з озер біля с. Серебрянка (в наш час це Кременіське лісництво Луганської області). Саме у тому ж, 1928 році, на досить великій території, по лівому берегу Сіверського Дінця, між гирлами річок Жеребець і Боровська, було організовано хохулеве господарство. На той час чисельність хохулі у цій популяції складала близько 500 особин (Селезньов 1936), а завдяки охороні вже 1934 року зросла до 3000 особин (за оглядом: Загороднюк 2002).

Судячи з наведених промірів наших зразків (довжина тіла обох зразків 220 мм — майже максимальна для виду), можемо припустити, що на той час ця популяція хохулі ще не була у пригніченому стані. Через 40 років внаслідок браконьерства і вирубки заплавних лісів ця остання на Дінці популяція зовсім зникла, дослідження 1970-х і початку 2000-х років не підтвердили наявності тут виду (Загороднюк 2002).

Знов хохуля відмічатися почала в Україні з 1970 року у верхній течії р. Сейм (Сумська обл.), куди вона розселилася з Курської обл. РФ, де була акліматизована. Тобто, внаслідок впливу людини *Desmana moschata* змінила свій ареал в Україні. Саме з нового її ареалу і походять два наші останні зразки 2004 і 2005 року. Загинули ці тварини у рибальських тенетах, на жаль це типово для хохулі. В наш час ця популяція хохулі знаходиться у пригніченому стані і за обліком 2000–2002-х років налічує лише 300–500 особин. За Червоною книгою охоронний статус виду — «зникаючий»; вид охороняється на території Сеймського ландшафтного парку (Мішта & Мерзлякин 2009).

Колекція *Desmana moschata* в МПХУ зберігається у належному стані і може бути використана як у просвітницьких, так і в наукових цілях.

Подяки

Щиро дякую І. Загороднюку (ННПМ) за редагування тексту і підготовці цієї публікації, а також А. Луначку за фотографування зразків.

Література • References

- Абелєнцев, В. І., Підоплічко, І. Г., Попов, Б. М. 1956. *Загальна характеристика ссавців. Комахоїдні, кажани*. Вид-во АН УРСР, Київ, 1–448. (Серія: Фауна України; Том 1: Ссавці, вип. 1). [Abelentsev, V. I., Pidoplichko, I. G., Popov, B. M. 1956. *General Characteristics of Mammals. Insectivores, Bats*. Acad. Sci. Ukr. RSR Press, Kyiv, 1–448. (Fauna of Ukraine; Vol. 1: Mammals, Is. 1). (In Ukrainian)]

- Загороднюк, І. 2002. Історія охорони, фактори ризику. *Хохуля (Desmana moschata) в басейні Сіверського Дінця*. Національний науково-природничий музей НАН України, Київ, 16–21. (Праці Теріологічної школи; Вип. 4). [Zagorodniuk, I. 2002. History of protection, factors of risk. *Russian Desman (Desmana moschata) in the Siversky Donets Basin*. National Museum of Natural History, NAS of Ukraine, Kyiv, 16–21. (Series: Proceedings of the Theriological School; Vol. 4). (In Ukrainian)]
- Загороднюк, І. 2008. Раритетна фауна та критерії раритетності видів. *Раритетна теріофауна та її охорона*. Національний науково-природничий музей НАН України. Луганськ, 7–20. (Праці Теріологічної школи; Випуск 9). [Zagorodniuk, I. 2008. Rare and valuable fauna and criteria of species rarity. *Rarity Mammal Fauna and Its Protection*. Ed. I. Zagorodniuk. Luhansk, 7–20. (Series: Proceedings of the Theriological School; Volume 9). (In Ukrainian)]
- Мішта, А., Мерзлякин, І. 2009. Хохуля руська *Desmana moschata* (Linnaeus, 1758). *Червона книга України. Тваринний світ* / За ред. І. А. Акімова. Глобалколсантинг, Київ, 486. [Mishra, A., Merzlikin, I. 2009. Khokhulya russian *Desmana moschata* (Linnaeus, 1758). *Red Data Book of Ukraine Animal World* / Ed. by I. A. Akimov. Kyiv; Globalconsulting Press, 486. (In Ukrainian)]
- Селезньов, М. Ю. 1936. Поширення вихухолі на Україні і матеріали до її біології. *Збірник праць зоологічного музею*, **17**: 25–36. [Seleznirov, M. Y. 1936. Distribution of the Russian Desman in Ukraine and materials on its biology. *Travaux du mus. zoologique*, **17**: 25–36. (In Ukrainian)]
- Павлинов, І. Я. 2003. *Систематика современных млекопитающих*. Изд-во Моск. ун-та, Москва, 160–191. [Pavlinov, I. Y. 2003. *Systematics of Recent Mammals*. Moscow Univ. Publ., 160–191. (In Russian)]
- Цюпка, В. Нові знахідки хохулі руської (*Desmana moschata*) у басейні річки Сейм. *Праці Теріологічної школи*, **11**: 145–147. [Tsiupka, V. New finds of the Russian desman (*Desmana moschata*) in the basin of Seim river. *Proceedings of the Theriological School*, **11**: 145–147. (In Ukrainian)]

Резюме

ЛЬЮХІН, Ю. Хохуля руська, *Desmana moschata* L., в Музеї природи Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. — В експозиційній і науковій колекції Музею природи на наш час зберігаються 7 зразків хохулі руської, *Desmana moschata* L. Серед них 5 зразків походять з Харківської і з Луганської області, з місць колишнього поширення тепер зниклої донської популяції, а два інші зразки походять із Сумської області, де сформувалася нова популяція на р. Сейм. Щодо стосується віку зразків, то найстаріший з них датований 1828 роком і походить з Харківської області, а найновіший — 2005 роком із Сумської області. Є зразок 1834 року з території міста Харкова. Колекція цієї рідкісної тварини зберігається у належному стані і може бути використана для подальших досліджень.